

Birher Nándor – Zámbo Károly József: A szakértői jog, és demokratikusan megvalósítandó jog megkülönböztetése Arno Anzenbacher normarendjének értelmezésében

Bevezetés

Napjainkban a technikai fejlődés olyan ütemben halad előre, amit korábban alig lehetett elképzelni. Ezzel együtt egyre összetettebbé vált az a megismerési folyamat, amellyel az ember képet alkothat a saját koráról. Megjelent egyrészt egy virtuális világ, amely a jövőt előrevételezve szinte rabul ejti az embereket,¹ másrészt ezzel együtt jelentkezett egy sajátos jelenség: a valóság és a szimuláció keveredése.² Ugyanakkor állandó maradt az ember legalapvetőbb és legkonkrétabb kérdése, amely a létének a problematikájára vonatkozik. A kérdés mélyén a létezés értelmességének a kérdése van³. Ez az ontológiai, azaz filozófiai, lét-tani kérdés, amely az embereket mindig foglalkoztatta, különösen élesen vetődik fel korunkban, amikor minden hagyományosnak vélt gondolkodásmód megkérdőjeleződik; a dolgok korábban megszokott rendje átalakul.⁴ Ráadásul a kérdésnek gyakorlati vonatkozása is van, ahol hiányzik a lét értelmének kifejezett vagy bennfoglalt felismerése, ott kevesebben vállalkoznak utódok nevelésére, ami jelentős népességcsökkenést eredményez.

A gyorsan változó világban új kihívás elé kerül a jogalkotás, és a jogalkalmazás. Egyszerre kell ugyanis választ találni a társadalmi lét alapkérdéseire, és a technológiák fejlődéséből adódó kihívásokra. A társadalmi „mérnökösödés” egy új szintje jelent meg, amely ezentúl nem csak az ember-ember, hanem az ember-gép és gép-gép viszonyokat is szabályozza. Ennek a kihívásnak egyik fontos összetevője, hogy a jogalkotók lépést tudnak-e tartani azokkal a változásokkal, amelyeket a technikai fejlődés okozott. Első lépésben jelen munkánkban megvizsgáljuk a „pozitív jog” mint szakértői jog, és a „demokratikusan megvalósítandó jog” közötti különbséget. A terminológiát Melkeviktől kölcsönöztük, aki a jogot erre a két filozófiai jellegű irányra osztja⁵. Tanulmányunkban ezt a dichotómiát Arno Anzenbachernek az „emberi tevékenység értelmi szintjei és értelemigényei” című táblázatával vetjük össze.⁶

A szakértői jog, és a demokratikusan megvalósítandó jog elválasztásának kérdése

A szakértői jog, és a demokratikus jog elválasztása nem egyszerű, mivel nem annyira a hagyományos jogágak megszokott megkülönböztetése mentén kell ennek során gondolkodnunk, hanem sokkal inkább a jog kétféle filozófiai megkülönböztetéséről van szó. A szakértői jog az a része a joganyagnak, ami nevezhető technikai jognak is, mivel kiemelt szerep jut a jogalkalmazásnál, és esetenként már a jog alkotásnál is, a szakértői véleményeknek.⁷

Egy másik, a szabályozás és a technikai jog új területe, amikor az ember-gép és gép-gép autonóm rendszereket kell szabályozni. (Pl. hogyan „döntsön” egy kritikus közlekedési helyzetben az önvezető autó?) Ezeknek a szabályoknak a megalkotása és alkalmazása során ugyanazoknak az elveknek kell érvényesülniük, mint a „hagyományos” jogalkalmazás során. A jogalkalmazás technikai kivitelezésénél a gép működésébe kell a jogalkalmazás általános szabályait programozni.⁸ A technika itt olyan tényezővé lép elő, amely a maga működési mechanizmusával meghatározza a normaérvényesülés menetét. Az ember számára pedig új önértelmezési problémákat vet fel. Hogyan lehet az ember lényegét adó szabad döntést az ilyen döntéseket nem ismerő gépekbe előre programozni? Hogyan lehet az etikát joggá, vezérlő algoritmussá transzformálni?⁹ Ezek a kérdések lesznek a következő évtized elsődleges jogelméleti kérdései.

A technikai civilizáció és a technikai jog kihívása

Heidegger a filozófia végét a technikai civilizáció fejlődéséhez kötötte. Heidegger szerint az jelenti a filozófia végét, hogy a technika működése létrehoz egy úgynevezett „kényszerítő keretet” (das Gestell); és ez átveszi a gondolkodás, a mérlegelés korábbi szerepét. A gondolkodás helyett gyorsan lefutó elektronikus programok adnak azonnali megoldást, az erkölcs ill. a méltányosság fogalmai teljes kizárásával együtt. Ez a technika ilyen módon egyrészt szabaddá teszi, mintegy „tehermentesítve” az emberi gondolkodást, másrészt behatárolja azt. Gondolat helyett előre meghatározott paraméterek alapján, pillanatok alatt lefutó kapcsolások adják a megoldást. Az így felvetődő probléma kettős: egyrészt előre meg kell határozni, hogy adott helyzetben milyen „erkölcsi jellegű” döntést kell hoznia a gépnek, másrészt pedig a gondolkodó embernek alkalmazkodnia kell az így létrejövő mesterséges döntések logikájához. Ez a logika formális szempontból egyértelmű és előre kiszámítható lesz, azonban nem hordozza magában a tartalmi értelemben vett erkölcsi jó lehetőségét. A

technika így lehet az emberi gondolkodás felszabadítója; és egyúttal egy új típusú „rabság” megteremtője.¹⁰

Heidegger a technikai civilizáció „kényszerítő keretét” általánosan értette magára a technikára; de ha technikai jogra gondolunk ez a „kényszerítő keret” jelenség még határozottabban jelenik meg. Ezt példázza az a film, amely a kínai biztonságos társadalmi életet elősegíteni hivatott kontrollrendszert mutatja be.¹¹ A film szerint Kínában bevezetésre kerülhet egy teljes lefedettségű arcfelismerő rendszert is magában foglaló összehangolt elektronikus figyelő és nyilvántartó rendszert. Ez a rendszer az emberek magatartásának minden megnyilvánulását figyeli, és nyilvántartja, és ezt automatikusan értékelve egy mesterséges intelligencia által korlátozza, vagy engedi az emberek szabad mozgását, vagy egyes jogok szabad gyakorlását, aszerint, hogy a megfigyelő rendszer hogyan értékeli a megfigyelt személyek megbízhatóságát.¹²

A rendszer általi megfigyelés, és technikai szankcionálás nem teszi lehetővé az erkölcsi ítéletek alkalmazását. Ugyanakkor az erkölcsi ítéletre való képességgel nem lehet a mesterséges intelligenciát felruházni. Mivel azonban az erkölcsi ítélet képessége kifejezetten emberi jelenség, amelynek alapja a szabad akarat¹³, gépek esetében szükség van előre programozott „erkölcsi sémákra”. Ezek a sémák a technikai jogban programokként jelennek meg. Azonban ezek kialakításánál szükség van erkölcsi meggondolásra, amivel valamelyest meg kell kísérelni ellensúlyozni az „információfeldolgozási torzítást”, ami abból adódik, hogy az automatikus „döntés” erkölcsi jellege nem esetileg, hanem előre programozottan fog megjelenni.¹⁴ Ezen a területen teljesen új kihívásokkal szembenéznie a jogalkotónak és a jogalkalmazónak is. Fennáll a veszélye, hogy technikusok, szabványalkotók fognak ezeknél a rendszereknél „jogot alkotni”, amely mentén az ember-gép, gép-gép viszony működik. Ez lesz a technikai jog teljes mértékű pozitívvá válása.

A jogi norma megközelítése Anzenbacher rendszerében

A technikai jog érvényre juttatása tehát egy program által történik, melynek tartalmaznia kell azt az erkölcsi sémát, ami az automatikus döntésekben érvényesül. Ennek megfelelő kialakításához kizárólag a filozófiai meggondolás nyújthat segítséget, amelyet Arno Anzenbacher rendszerében értelmezünk a következőkben.

Anzenbacher „emberi tevékenység értelmi szintjei és értelemigényei” című táblázatában

megkülönböztet értelmi szinteket, és értelmi igényeket.¹⁵ Megkülönbözteti az animális, és az emberi lét értelmi szintjét. Az animális értelmi szinten két értelmi igényt jelöl meg: a hedonisztikus, és a biológiai igényt. A hedonisztikus igény célja a gyönyörszerzés; míg a biológiai igény az egészségre irányul.

Az emberlét értelmi szintjén kerül megnevezésre önnön tökéletesedésünk igénye, a moralitás, továbbá mások boldogságának az igénye. Ez az igény teljesedik ki – ideális esetben – a házasságban, a családban, ez nyilvánul meg a kultúrában, a nevelés is ezt az igényt hivatott kifejleszteni, és a gazdasági életet is ez kell, hogy áthassa. Anzenbacher ebbe a körbe sorolja a jogot, és a politikát is.¹⁶

Az állam tevékenységét vizsgálva, a különböző politikai berendezkedések vizsgálatán keresztül, az emberi szabadság megvalósulásának lehetőségét mutatja be. A jog céljaként ebben az elemzésben az emberi szabadság kiteljesítése jelenik meg, azáltal, hogy az állam létrejöttével a jog feladata a társadalmi igazságosság biztosítása.¹⁷

Anzenbacher rendszerében a jognak ez az értelmezése a jognak arra a megközelítésére érvényes, amit demokratikusan megvalósítandó jognak, rövidebben: demokratikus jognak nevezünk. Az erkölcsi norma úgy jelenik meg ebben a gondolkodásban, mint a jognak az alapja, amelynek célja a közjó megvalósítása. Ehhez arra van szükség, hogy szükség esetén az erkölcsi norma kikényszeríthető legyen.¹⁸ Anzenbacher jogi normáról való gondolkodása során megjelenik az emberi jogok ethosza, amelyet Aquinói Szent Tamás nyomán az emberi személy veleszületett, természetjogi jellegű prepozitív jogainak nevez.¹⁹ Ezt a felfogást az erkölcsiség szintjén helyezi el, melynek mércéje az erkölcsös, vagy erkölcstelen meggyőződés az ethosznak való megfelelés fényében.

Ettől megkülönbözteti a pozitív jogot, melynek mércéje a pozitív jogrend törvényeinek való megfelelés, a magatartás jogos és jogtalan, legális vagy illegális volta. Ezen a szinten a jog érvényesüléséhez a szankció, vagy annak kilátásba helyezése a legfőbb eszköz. Itt tehát a törvénynek való megfelelés, vagy meg nem felelés kerül előtérbe. A motiváció, ami a törvénynek való megfelelést elősegíti az itt nem valamiféle magasabb erkölcsi meggondolás, hanem a szankciótól, a hátrány elszenvedésétől való félelem.²⁰

A jognak ez a felfogása megfeleltethető annak a megközelítésnek, amit szakértői, vagy más néven technikai jognak nevezünk. Eszerint szakértői (technikai) jog, és a demokratikus jog, két olyan megközelítése a jognak, amelyeket az emberi viselkedés különböző értelmi

szintjeinek lehet megfeleltetni. Az animális értelmi szint, amelyen az ember hedonisztikus, és biológiai igényei vannak, a szakértői (technikai) joggal szabályozható elsődlegesen.

Ezen túlmutat azonban a jog demokratikus szintje. Ez a szint Anzenbacher besorolásában az emberlét szintje. Az ember társadalmi ethosának, társas együttélésének a rendjét tudja szabályozni elsődlegesen a demokratikusan megvalósítandó (demokratikus) jog.²¹

A technikai jog tehát az animális értelmi szintet hivatott elsősorban szabályozni, míg a demokratikus jog a társadalmi együttélés erkölcsi, politikai normáit. Az animális szinten a hedonisztikus igény jelenik meg, mely igénnyel az ember saját magának akar valami olyan gyönyört megszerezni, mellyel mások jogait csorbíthatja, kárt okozhat. A technikai jog tehát azt szabályozza, hogy az ember a saját gyönyörre való törekvésében meddig mehet el abban, hogy más embereknek a saját előnye által hátrányt okozzon, hogy saját gyönyöre meddig valósulhat meg a másik ember szenvedése árán. Ennek jogi szabályozásánál, ha szerepet kap a technika, itt figyelembe kell venni, hogy a technikai jog elsődlegesen azt az animális-hedonisztikus szintjét szabályozza az emberi életnek, ahol nem az erkölcsi megfontolás az irányadó – amelynek lényege az önnön tökéletességünk és a másik ember boldogsága- , hanem az ember „önző”, hedonisztikus igénye.²²

Az erkölcsi norma érvényesülésének kérdése a technikai jogban

A technikai jogban az erkölcsi norma helyét egy előre adott algoritmus veszi át. Nem úgy mint a demokratikus jog esetében, ami a társadalmi együttélést szabályozza; és feladata, hogy érvényre juttassa az „emberi jogok ethosát”.²³

A technikai jog feladata az, hogy a magatartást vagy cselekményt kontrollálja, adott esetben visszajelzéseket adjon, a normasértéseket azonnal szankcionálja, ill. megelőzze a normasértést, már előre meggátolva azt. A technikai jog érvényesítésének programozásánál egy adott szakterület, szakma paramétereinek ismeretére van szükség a helyes ítélet generálásához. Arisztotelész azt írja Nikomakhoszi Etikájának elején, hogy: „Mindenki azokat a dolgokat ítéli meg helyesen, amiket ismer...”²⁴ A szakember ismerete azonban rendszerezhető, gépi programmal helyettesíthető, és ilyen módon gyors, és pontos „ítélet” jöhet létre automatikusan, mely a társadalom biztonságát garantálja a normasértővel szemben. Jellemző eset erre mikor algoritmus dönti el a feltételes szabadságra bocsátás időpontját.

Az erkölcsi meggondolás abban kell, hogy megmutatkozzon, hogy milyen esetben, és milyen mértékig kell a programot alkalmazni. Vagyis annak kialakítása, hogy a bűnmegelőzés, és szankcionálás automatikus programozásával milyen mértékig lehet garantálni a jogbiztonságot, és ennek érdekében melyek legyenek azok az esetek és élethelyzetek, amikor az emberi szabadság valamilyen mértékben korlátozható. Például: aki nem fizette be a gépjármű kötelező biztosítást, annak nem indul be az autója. Vagy: akinek véralkoholszintje a megengedett érték felett van, nem indul be az autója. Az önvezető autók esetében más jellegű az erkölcs kérdése: a mesterséges intelligencia programozásánál jelenik meg például abban, hogy egy baleseti szituációban veszélybe sodorható-e az utasok élete, a gyalogos gázolás elkerülése érdekében...²⁵ Vagy: bizonyos bűncselekmények elkövetője, bizonyos árut (pl. fegyvert, mérget, stb.) nem tud kifizetni, és ezáltal nem tudja megvásárolni. (A társadalomban már vannak ehhez hasonló modellek, amik működnek, régóta, megszokottan. Például: ilyen egyszerű jegyellenőrzés...) Kérdés: hogy meddig mehet el ebben az államhatalom? Hol alkalmazható az automatizálás, és mennyiben van lehetősége ebbe az érintetteknek, a majdan szabályozott csoportnak beleszólnia abba, hogy milyen legyen az algoritmus? Ennek során van jelentősége a demokratikus jognak.

Ilyen módon a demokratikus jog visszahat a technikai jogra, és ennek a hatásnak körében az erkölcsi norma fokozottan érvényesülhet. Például a korábban említett kínai kontrollrendszer, sokakból válthat ki ellenérzést. Praktikussága ugyanakkor vitathatatlan.²⁶ Azonban demokratikus keretek között egy ilyen rendszer nyilvános bevezetésének a gondolata, társadalmi vitát váltana ki. A demokratikus jog által ilyen módon szakmai kérdésből politikai kérdés generálható; a demokratikus jog ilyen módon válhat ellensúlyozó-kiegyensúlyozó tényezőjévé a szakértői(technikai) jognak.²⁷ Persze itt is kérdésként vetődik fel, hogy a közéleti vitát nem algoritmusok által generált hamis hírek irányítják-e? Egyre nagyobb lesz ezen a területen is a közösségért elkötelezett, erkölcsös szakértők szerepe.

Paul Virilio urbanista, filozófus szerint szükséges, hogy az ember ellenálljon a technikai fejlődésnek, bibliai példával szemlélítve: Jákob egy teljes éjszakán keresztül Istennel harcolt, azért, hogy ember maradhasson, és ne váljék Isten rabszolgájává. „És Istennek tetszik ez. Azért szereti Jákobot, Ábrahámot, és Izsákot, mert emberek, és nem bálványimádók. Azért különösen érvényes ez a kép, mert ebben a pillanatban mindannyian a technika bálványimádóivá kezdünk válni. Ha majd mi is küzdeni fogunk a technika ellen ugyanúgy, ahogy Jákob tette, attól a naptól bennem is újraéled majd a technikába vetett hit. Csak azt tudom, hogy ma a legnagyobb szükség arra van, hogy ellenállókká váljunk.”²⁸

Ez Paul Virilio véleménye. Egyet érthetünk vele? Úgy gondoljuk, igaza van? Más kérdés, fenti gondolatsorunk szövegkörnyezetében talán idegenül hat ez a vélemény. Mégis idéztem, mert a technikai joggal szemben adott esetben ezt is jelentheti a demokratikus jog: hogy egy ilyen vélemény elhangozhat, és ha sokan, kellő súllyal képviselik, bizonyos mértékben érvényesülhet: abban a tényben, hogy meddig mehet el a technikai jog. Meddig mehet el a technikai jog praktikussága, hogy a biztonság érdekében az ember személyét érintő jogokat korlátozzon.

Összegzés

A szakértői-technikai jog, és a demokratikus jog megkülönböztetése nem a hagyományos értelemben vett jogterületek mentén történik, hanem a jog két sajátos megközelítéséről van szó. A technikai jog az emberi élet animális-hedonisztikus szintjét szabályozza elsődlegesen: az ember meddig mehet el saját igényei érvényesítésében. Itt a szabályozási eszköz a szankció. A demokratikus jog pedig azt szabályozza elsődlegesen, hogy a társadalmi együttélés, a politikai, gazdasági egységek működése során milyen normák érvényesüljenek.

A demokratikus jog feladata, hogy visszahasson a technikai jog alkalmazására, a demokratikus jogállam intézményrendszerén keresztül. Az erkölcs a technikai jogban közvetlenül legtöbb esetben nem jelenik meg, mert fő eszköze a korlátozás és szankcionálás, automatikus döntéssel.

Az erkölcsi meggondolás a mesterséges intelligencia programozásánál jelenik meg, annak kialakításánál, hogy a technikai jog; lényegében maga a technika, milyen mértékben érvényesüljön, és milyen előre kódolt erkölcsi elgondolások mentén érvényesüljön. Ennek kialakításánál azonban szerepe van a demokratikus jognak. A társadalomban megjelenő erkölcsi normák a demokratikus jog alapjai, de a demokratikus jogállami intézményrendszerén keresztül visszahatnak a technikai jogra.

1 Paul Virilio: Beszélgetések...- Kézirat, a következő források alapján: Filozófiai figyelő 1987/3; Vigilia 1985/6; Filmvilág 1990/5; 1992/11; 1996/8, 5.

2 Jean Baudrillard: A Szimulákrum elsőbbsége, Fordította Gángó Gábor 1996, Testes könyv I. Dekon könyvek,
<http://www.fajtube.com/irodalom/könyvek/Jean-Baudrillard-A-szimulakrum91548.php>

3 Jaspers, K., Bevezetés a filozófiába, Budapest 1987.

4 Virilio: Beszélgetések, 7.

5 Melkevik, B., A jog filozófiai elgondolása, Pro Futuro, 2018/1, 11-22.

6 Arno Anzenbacher: Bevezetés a filozófiába, Budapest, Herder, 1993, 320.

7Birher Nándor: A modern technológiák megjelenése az egyes jogterületeken (kézirat) 5.

8 Uo., 9.

9 <http://moralmachine.mit.edu/>, letöltve 2018. október 13.

10 Birher Nándor: A modern technológiák kérdései etikai, keresztény szempontból in.: Homicskó Árpád Olivér (szerk.): Egyes modern technológiák etikai, jogi és szabályozási kihívásai, Budapest, 2018. Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, 15.

11 https://youtu.be/eViswN602_k (letöltve: 2018. október 13.)

12 A fentebb hivatkozott film bemutatja, hogy mindenütt biztonsági kamerákhoz hasonló kamerák figyelik az emberek mozgását, arcfelismerő rendszerrel, és magatartásukra vonatkozó minden adatot tárol, és értékeli a mesterséges intelligencia. l.7. l.ábjegyzet.

13 Kant, I., A gyakorlati ész kritikája, Budapest, 2004.

14 Horváth Ferenc: A titkosszolgálati etika sarokpontjai a pszichológia szemszögéből, in.: Nemzetbiztonsági Szemle MMXIV.II.évf.I.szám, Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Nemzetbiztonsági Intézet, 138.

15 Arno Anzenbacher: Bevezetés a filozófiába, Budapest, Herder, 1993, 332.

16 Uo., 344.

17Uo., 352.

18 „...arra van szükség, hogy az államot alkotó emberek számára az erkölcsi normák betartása hatékonyan, azaz kikényszeríthetően legyen előírva. a közjónak tehát egyúttal jogi

normává is kell válnia, s megvalósításához jogrendre van szükség, melynek az államhatalom szerez érvényt. A modern államban ugyanakkor az államhatalmat magát is köti és korlátozza ez a jogrend. Az állam ilyen értelemben jogállam.” Uo., 352.

19 Uo., 354.

20 Uo., 355.

21 Uo., 332.

22 Birher: A modern technológiák megjelenése, 5.

23 Anzenbacher: Bevezetés a filozófiába, 354.

24 „Mindenki azokat a dolgokat ítéli meg helyesen, amiket ismer, és ezeknek jó elbírálója; tehát az egyes kérdésekben a szakember, egyetemlegesen pedig az általános műveltségű ember ítél helyesen.” Arisztotelész: Nikomakhoszi Etika, ford.: Simon Endre, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1987. 7.

25 Az önvezető autók világában az erkölcsi meggondolás annak programozásánál vetődik fel különös súllyal, hogy egy baleseti szituációban az autó mesterséges intelligenciája hogyan döntsön. Az erre vonatkozó erkölcsi elvek meghatározása Dippold Ádám szerint a filozófusok feladata. A filozófusok szerepe az újfajta technológiák vonatkozásában a program működésére vonatkozó erkölcsi elvek kijelölése: az önvezető autók automatizált döntéseivel kapcsolatban írja Dippold Ádám Keren Wong véleményére utalva: „valakinek meg kell mondania a gépnek, hogy ha „választhat”, hogy a benne ülő két utas életét sodorja veszélybe, vagy a gyalogosokét, milyen keretrendszerben gondolkozzon egyáltalán.” Dippold Ádám: Itt az újabb ipari forradalom: úgy kell most a világnak a filozófus, mint egy falat kenyér, Qubit., 2018, <https://qubit.hu/2018/10/10/itt-az-ujabb-ipari-forradalom-ugy-kell-most-a-vilagnak-a-filozofus-mint-egyfalat-kenyer>

26 https://youtu.be/eViswN602_k

27 Pokol Béla: Társadalomtudományi trilógia, Rejtjel Multimédia Kft., 2011, 171.

28 Virilio: Beszélgetések, 9.